

Sociological Analysis of the Consequences of the Hegemony of Baathist Totalitarianism in the Poems of Sharif Varzer *

Esmail Barwasi^{1✉}

Abstract

1. Introduction

Beyond the one-sided tenet based on the self-centeredness of totalitarian and fascist regimes, is engraved the elimination of the other from the domain of power and legitimacy, and the deprivation of human rights and citizenship within the framework of the self-written law of considering the other as an inferior race and a hostile enemy in opposition to the integral values of the totalitarian system which defines everything and everyone in the form of a single self-believer in the manifesto of the central totalitarian state, and, by denying the identity of another as an alien, tries to redefine the collective identity in the framework of extreme and fascist racism. Following such an idea, the present age has turned into a hegemonic era of war, violence bloodshed, and genocide, and, the elimination of racial minorities in order to homogenize the belief-ethnic structure of societies under the domination of totalitarian governments shows itself on the injured face of human rights. The result of a hostile attitude towards others and trying to subjugate racial groups is resorting to violence and horrible crimes which has turned the contemporary period into a scene of prehistoric killings and violent behavior and removed the characteristic of civility, coexistence and peaceful human dialogue from its face.

---

* Article history:

Received 29 June 2023

Received in revised form 2 July 2023

Journal of Resistance Literature

Year 15, No. 28, spring and summer2023

Accepted 7 August 2023

Published online: 14 December 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. PhD in Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Human Sciences, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. E-mail: E-mail: ebarwasi@gmail.com.

Among the nations under the domination of totalitarian regimes in the contemporary period, the fate of the Kurds of Iraq has been subject to the turmoil of the fierce waves of injustice and modern barbarism more than any other nation, so much so that with the aim of occupying the land and expelling them from their motherland in line with the policy of demographic changes and satisfying racist complexes based on anti-otherism, they have been targeted for successive killings and genocides and have been deprived of their human and legitimate rights and their identity and human dignity has been trampled. The use of systematic terror, torture and violence, genocide and massacre of the Kurdish people, moving and transferring them to forced labor camps, and the destruction of Kurdish habitats and areas is one of the most frequent consequences of the rule of the totalitarian Baath regime over the Kurdistan region which has cast a shadow on the history of the Kurdish people and has given a color of blackness and mourning to the art and literature of this nation and has found a special reflection in the works of Kurdish poets.

Sharif Varzer, an Iraqi Kurdish poet, was a contemporary of a long period of oppression and deplorable behavior of the Iraqi Baath regime, and witnessed genocides, mass killings, and crimes against humanity; he also witnessed a period when humanity became a victim of the goals and insane desires of fascist and totalitarian politicians. Living in such an environment rooted the seed of sadness in the poet's heart, soul and thoughts because dealing with violence, torture and killing, and observing the miserable situation of the oppressed and displaced people deprived of the right to life, had a deep impact on the poetic emotion of the poet and turned his poems into a full-view mirror of the principles of the school of critical realism in representing the sufferings and pains of the oppressed people on the one hand and the brutal behavior of Baathist criminals on the other.

Considering the special manifestation of the hegemonic consequences of Baathist totalitarianism in Sharif Varzer's poems, and the fact that so far no independent research has investigated this phenomenon in his poems, in the present study, the author aims to analyze the sociological consequences of the rule of the totalitarian Baath regime in Varzer's poems and answer such questions as:

1- What factors caused the representation of crime, violence and genocide in Sharif Varzer's poems?

2- What are the effects of the totalitarian Baath regime's domination over the Kurdistan region in the poems of Sharif Varzer and in what forms and images do they appear?

The hypothesis of the research is as follows: 1. The political conditions and the hegemony of the totalitarian Baath government over the Kurdistan region and the poet's realistic approach in representing the political reality have played a fundamental role in the manifestations of violence and genocide arising from the domination of the totalitarian and fascist system in his poems. 2. Massacre, crime against humanity and genocide, deportation and forced displacement and transfer to forced labor camps, torture and systematic violence, destruction and destruction of Kurdish areas and displacement and imprisonment of people are among the most obvious consequences of the totalitarian Baath government's rule over the Kurdish regions that are represented in the poems of Sharif Varzer.

2. Methodology

In the present essay, using a descriptive-analytical method, the author will investigate the consequences of the hegemony of the totalitarian Baath regime on the Kurdistan Region in the poems of *Sharif Varzer*. For this purpose, the poems that focus on the manifestations of genocide, torture, violence, destruction and mass killing, have been processed and analyzed, and drawing on theorists such as Spiro, Brooker, Arendt, Friedrich, Brzezinski, etc. related to totalitarianism, the frequency and outcomes of the totalitarian Baath regime's rule over the Kurdish regions will be analyzed through a conceptual and theoretical definition in a theoretical framework. After that, citing the text of *Sharif Varzer's* poems and presenting concrete examples, the consequences of the Baath regime's hegemony over the Kurdistan region will be analyzed.

3. Discussion

3-1. Representing the consequences of the Baath totalitarian regime's rule over the Kurdistan region in the poems of Sharif Varzer

As mentioned earlier, the domination of the Baath regime over the Kurdish regions, the destruction of the fate and the political future of the Kurdish people as a result of the ideological attitude towards their presence in the geopolitical map of Iraq, their classification as another form of aliens, and having a fundamental conflict with the structured

power pyramid based on it led to the thought of totalitarianism, and in the phase of erasing the symptoms of pluralism from the political society configured in the framework of unanimity and unity based on fascist xenophobia and anti-Semitism, it resulted in a dialectical and unequal confrontation in the process of imposing the will and rule of Baathist totalitarianism on the minority. The result was massacre and genocide, militarization of Kurdish areas, deportation and forced migration and transfer to forced labor camps, the use of terror, torture and systematic violence, and destruction. Based on this, in the upcoming section, the sociological analysis of the consequences of the hegemony of the Baath regime on the Kurdistan Region in the poems of Sharif Varzer will be discussed..

3-1-1. Massacre and genocide

As a part of the ethnic cleansing project in the process of integrating the society dominated by the Baath regime in the form of a homogenous body in the direction of assimilating the socio-political structure in accordance with the totalitarian ideology, derived from the anti-Otherism and xenophobia of the Baath Party in the elimination of minorities and outsider groups from the insider circle and their enmity as infiltrating forces and the fifth pillar of the enemy within the framework of its political borders, which in the stage of systematic cleansing of the belief pyramid structure and the fall of forces not aligned with the approach of the totalitarian system, Anfal Genocide led to the confrontation of the central authoritarian government with the Kurdish minority, which resulted in the theorization of violence and killing and massacre in the advancement of the strategy of removing the other alien from the system circuit.

3-1-2. Systematic violence

The use of repression and systematic violence by the Baath regime in the interaction with the Kurdish people, on the one hand, stems from the inferiority of the other as an inferior race and an outsider, lacking the ability to enjoy respect and dignity in the hierarchy of social status, and on the other hand, The institutionalized violence in the unconscious of the Baathist man as an inevitable tool in preventing social upheaval and political rebellion and controlling intellectual deviations from the top of the totalitarian pyramid as a sacred thing in

conflict with the challenge and political trend against the political taboo and in the process of dividing the social structure into the duality of converging insider and divergent non-insider, it resulted in the theorization of violence and the necessity of using the repression machine in order to eliminate the non-insider from the social-political arena.

3-1-3. Forced displacement and transfer to forced labor camps

The forced displacement of the Kurdish people and their transfer to forced labor camps is part of the process of exploiting them as a free production tool and a laboratory example in the process of processing biological weapons and massacring them in order to advance the genocidal operation and eliminate aliens outside the orbit of groups affiliated with the pyramid of totalitarian hegemony which took place during the destruction of the Kurdish settlements and the provision of a platform for the Arab people to settle in Kurdistan and its Arabization by the Baath regime, and was the starting point of decentralization of the converging community of the Kurdish people in a compact and interconnected society in the same geographical points and It was possible to establish organized communication in conflict with the central government and had the possibility of establishing organized communication in conflict with the central government and in the stage of theorizing the necessity of rejecting the alienated groups from the social structure and exploiting them in order to provide the required manpower in the production cycle and the ability to be used in biological and microbial experiments, led to the involuntary transfer of the Kurdish people and their isolation in Forced labor camps, which were actually closed fences and large prisons for killing, torture and assassination.

3-1-4. Destruction and extermination

The Baath regime's perception of the Kurdish areas as a crisis point and the center of stressful political riots in challenging the totalitarian authoritarian center and its unceasing concern for its rural, mountainous and forested areas as a hiding place and The meeting point of the opponents of the central government, led to the attention of the think tank and the heads of the regime to the necessity of carrying out the policy of destroying the villages and destroying the fabric and forest cover through bombing and setting fire to the rural

and mountainous areas of the Kurdistan Region in order to improve the level of monitoring Forest and mountain areas and the destruction of rural settlements as the organizing point and shelter of the Kurdish opposition forces and their safe camp in order to rebuild and renew their strength and the center of starting guerrilla wars and revolutionary movements in opposition to the ruling structure. Such a policy was carried out in continuation of the policy of removing the original Kurdish residents from the Kurdish regions and pursuing the Arabization process through the replacement of Arab people in the Kurdistan region and erasing the traces of the Kurdish identity of the region which at the stage of speeding up the policy of militarization and repression, the strategy of coercive action in the direction of destruction led to ethnic cleansing and genocide.

3-1-5. Displacement of people

In the background of the policy of rejecting and expelling the Kurdish people from the Kurdish regions and forcing them to move to other lands by the Baath regime, there was a long-term strategy based on foresight in the eradication of internal enemies which with a strategic approach in the application of rejection by using the driving force of organized violence and repression in order to advance the policy of creating intimidation and terror in order to force the Kurdish people to migrate and escape from the inevitable fate leading to massacre and death, tried to physically eliminate Kurds from the geographical domain of Iraq and laying the foundation for redefining the population structure and accelerated the process of evacuating the occupied areas under the control of the central government from the Kurdish opposition through the policy of deportation and forced relocation which was the starting point of the exile and displacement of the Kurdish people in other lands and the formation of a diaspora of several hundreds of thousands of people who lost their existence and property, their homes and houses in the process of being rejected and expelled from their motherland and they wandered in the waves of the turbulent sea of confusion and homelessness and their social life and political destiny were subjected to the storm of the Baath regime's totalitarian attitude of removing heterogeneous racial groups from the framework of Iraq's geographical-political borders.

4. Conclusion

According to the analysis of the meaning structure of *Varzer's* poems, it can be seen that the poet was influenced by the ideas of critical realism and in fact, it was one of his sources of inspiration. The style in both is classic, but it has undergone many changes and innovations. In fact, they present a mixture of comedy and tragedy to the audience. The poet's in-depth insight into realist foundations and familiarity with the approaches of this school have given more depth to *Varzer's* poems in representing the consequences of the totalitarian Baath regime's domination over the Kurdistan region; Also, *Varzer's* realist-critical perspective and commitment to dealing with contemporary socio-political issues has led to the depiction of the consequences of the hegemony of the totalitarian Ba'ath state over the Kurdistan region. On the other hand, the sinking of the land of Varzer in the darkness of totalitarianism and fascism cast a shadow of blackness and destruction on his poetic world and made it drowned in darkness and sadness and pushed the content of his poems to represent the consequences of the hegemony of totalitarianism in a tragic form.

The image of the massacre and genocide of the Kurdish people in *Varzer's* poems arose from the xenophobic and xenophobic attitude of the Baath regime in the process of institutionalizing the enmity and inferiority of the Kurds as outsiders outside the circle of the in-group and the necessity of ethnic cleansing and elimination in order to advance the homogenization strategy of the social structure, based on the theorized assimilation policy in the ideological body of the totalitarian pyramid of the Baath regime which led to the genocide of Kurds of *Barzani* and *Fayli* as the fifth column of the enemy in the historical moment of confrontation between the Kurdish parties and the central government of Iraq.

The use of repression and systematic violence in interaction with the Kurdish people originates from their negation in the view of the Baathist authorities as instrumentalized beings and lacking the merit of respect and dignity in the hierarchy of social status and organized and institutionalized violence in the ideological and ideological structure of Baathist man. In dealing with the non-Arab foreigner as another turned away from the sacred pyramid of the totalitarian system which led the fate of the Kurdish people towards social behavior based on violence and oppression in order to suppress and subjugate.

The consequence of the policy of gathering and centralizing the Kurdish people in centralized security places in order to control and monitor them as much as possible, as well as the instrumental attitude towards them as a production machine and free labor in line with the continuation of the production cycle of factories and processing centers of the Baath regime, forced displacement and transferring the Kurds to forced labor camps and using them as laboratory samples in the process of biological experiments and making weapons of mass destruction on the one hand and unlocking the latent and hidden complexes in the collective unconscious of the Baath leaders towards the Kurdish people through torture and their terror and killing was from the other side.

Turning the Kurdish areas into the center of political crises and a strategic point in organizing armed movements against the central government of Iraq and using the mountainous and forest areas as a safe haven for the opposition forces and a hiding place for planning uprisings and guerilla uprisings, led to the strategy of destroying rural areas and burning the mountains, forests and groves of Kurdistan in order to clean the region and de-crisis it on the one hand and leaving burnt earth in the Kurdish areas in order to provide a platform for demographic changes and Arabize it in the later stage of de-Kurdization of the Kurdistan region from The other side.

The result of the policy of exclusion and exile and pushing the Kurdish people back from the geographical borders of Iraq in order to achieve the long-term goals of the central government in order to physically eliminate ideological opponents and dissidents from the political arena and social structure, as well as taking the path of migration and forced migration by the Kurds in order to escape from the inevitable fate tied to death and genocide and ethnic cleansing, was displacement and imprisonment of the Kurdish people in other borders and lands and leaving the motherland in the form of a political diaspora mixed with a spiritual crisis arising from alienation and fear of the dark and unknown world of displacement and rejection and lack Acceptance in the new unwanted homeland and the existing cultural-racial gap between oneself and the foreign other as a host in the destination land.

Keywords: Political literature, Sharif Varzer, Totalitarianism, Crime, Genocide, Violence, Kurdish literature

References [In Persian and Kurdish]:

- Aghabakshi, Ali & Afsharirad, Minou. (1997). Dictionary of political science. Third edition. Tehran: Center of Scientific Information and Documents of Iran.
- Arendt, Hannah. (2010). *Totalitarianism*. Translated by Mohsen Salasi. second edition. Tehran: Sales publication.
- Armstrong Richards, Ivor. (2009). *Principles of literary criticism*. Translated by Saeed Hamidian. second edition. Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Ashouri, Dariush. (2007). *Political encyclopedia*. 14th edition. Tehran: Morvarid Publications.
- Bashiriyah, Hossein. (2008). *Teaching political knowledge*. 9th edition. Tehran: Ney publishing.
- Bashiriyah, Hossein. (2011). *Political sociology*. 19th edition Tehran: Ney publishing.
- Brooker, Paul & others. (2005). *Non-democratic regimes (theories, politics and governance)*. Translated by Alireza Samiei. second edition. Tehran: Kavir Publications.
- Connell, Reinhardt. (1979). *fascism; Capitalism's escape from the crisis*. Translated by Manouchehr Fakhri Ershad. Tehran: Tous publications.
- Daneshvar, Faezeh. (2015). "Rereading the relationship between law and ideology in the light of interdisciplinary studies". *Quarterly Journal of Interdisciplinary Studies in Human Sciences*. Volume 8. Number 4. Pages 1-26.
- Dianat, Mohsen. (2017). "Elites, Nationalism and Kurdish Diaspora". *Research Government Quarterly*. Volume 4. Number 15. Pages 108-79.
- Dostoevsky, Fyodor & others. (2002). *A few words about totalitarianism*. Translated by Abbas Milani. second edition. Tehran: Akhtaran publishing.
- Giddens, Anthony. (2017). *Building society*. Translation by Akbar Ahmadi. Tehran: Elm publications.
- Hekmat, Rizan & Moulai Tavani, Alireza. (2016). *Oral history of Sardasht chemical bombing*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Hood Clink, Stuart. (2002). *Fascism and Nazism*. Translated by Asadollah Nabawi. Tehran: Shirazeh publishing.

- Kuchera, Chris. (1998). *Kurdish national movement*. Translated by Ebrahim Yunesi. Tehran: Negah publications.
- Marx, Karl. (1999). *Economic and philosophical manuscripts of 1844*. Translated by Hasan Mortazavi. second edition. Tehran: Agah publications.
- Miller, Peter. (2009). Subject, dominance and power in the view of Horkheimer, Marcuse, Habermas and Foucault. Translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh. Third edition. Tehran: Nei Publishing.
- Nasiri Hamed, Reza. (2018). "Psychological grounds of tendency towards totalitarian ideologies with an emphasis on the analysis of totalitarianism from the perspective of Hannah Arendt and Eric Fromm". *New psychological research*. Volume 14. Number 2. Pages 1-13.
- Pappenheim, Fritz. (2008). *The alienation of modern man*. Translated by Majid Moradi. Tehran: Agah publications.
- Rush, Michael. (2013). *Society and politics (an introduction to political sociology)*. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran: Samt publications.
- Saleh, Sabah. (2019). *Representation of political violence in Halabja massacre photos*. PhD thesis. Isfahan university of art.
- Shabani, Ahmed. (2010). *Dictionary of political terms*. Sanandaj: Kurdistan University Press.
- Shamisa, Sirius. (1999). *literary criticism*. Tehran: Ferdows publications.
- Spiro, Herbert & others. (2006). *Totalitarianism*. Translated by Hadi Nouri. Tehran: Pardis Danesh publication.
- Traverso, Enzo. (2017). *Against totalitarianism*. Translated by Nima Isapour. Sharq newspaper. Number 3134.
- Varzer, Sharif. (2016). *Collected Poems*. Sulaymaniyah: Shwan publications.

References [In English]:

- Arendt, Hanna. (1962). *The Origins of Totalitarianism*. Gleveland and New York: Meridian.
- Friedrich, Carl & Brzezinski, Zbigniew. (1961). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York: Praeger.

- Haslam, Nick & Loughnan, Steve. (2014). "Dehumanization and Infra-humanization". *Annual Review of Psychology*. 65(1). 399-423.
- Marcuse, Herbert. (1964). *One-Dimensional Man*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Schapiro, Leonard. (1972). *Totalitarianism*. London: Pall Mall.
- Spiro, Herbert. (1968). *Totalitarianism*. In International Encyclopedia of the Social sciences. New York: Macmillan.
- Unger, Roberto. (1976). *Law in Modern Society*. New York: Free Press.

واکاوی جامعه‌شناختی پیامدهای هژمونی توتالیتاریسم بعثی در سروده‌های شریف ورز

اسماعیل پرواسی^۱

چکیده

شریف ورز شاعر کُرد عراقی از شعرای معاصر در قرن بیستم است که دوران حیاتش در سایه سیطره رژیم توتالیتار بعث بر اقلیم کردستان سپری شده و شاهد ارتکاب جنایت و نسل‌کشی بر ضد مردم کُرد و رنج و دردمندی آنان بوده است. در چنین شرایطی، ورز به‌عنوان شاعری متعهد، سروده‌های خود را به آینه‌بازنمایی رنج‌های مردم و خشونت سیستماتیک و جنایت‌های رواداشته شده بر آنان از سوی رژیم بعث تبدیل کرده و روایتگر عذاب‌های مردم بی‌بهره از حق زندگی و آزادی در سیستم افراط‌گرای فاشیستی-توتالیتار گشته است. از آن روی که تاکنون جستار مستقلی به بررسی پیامدهای هژمونی رژیم توتالیتار بعث در سروده‌های شریف ورز نپرداخته است، نگارنده بر آن است تا به تحلیل پیامدهای سیطره رژیم بعث در سروده‌های شاعر بپردازد. مسأله بنیادین پژوهش حاضر این است که جلوه‌های اقتدارگرایی و تمامیت‌خواهی منجر به ارتکاب جنایت و خشونت و نسل‌کشی، چگونه و در چه قالب‌هایی در سروده‌های شاعر نمود یافته و با چه مفاهیمی پیوند خورده است؟ جهت بررسی این مسأله، نگارنده از روش توصیفی-تحلیلی مبتنی بر بررسی جامعه‌شناختی بن‌مایه‌های سروده‌های شاعر بهره گرفته است. قتل عام و نسل‌کشی، کوچاندن قهری و انتقال به اردوگاه‌های کار اجباری، شکنجه و خشونت سیستماتیک، ویرانگری و تخریب و آوارگی مردم از بارزترین برون‌دادهای سلطه رژیم توتالیتار بعث بر مناطق کُردنشین بوده که در سروده‌های ورز بازنمایی شده است و با رویکرد تاریخی-سیاسی همه‌سونگر، روایتگر رنجی

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۴/۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۱-۰۴-۱۴۰۲ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۶/۰۵/۱۴۰۲

نشریه ادبیات پایداری، دوره ۱۵، شماره ۲۸، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صص ۹۷-۱۳۷
DOI: 10.22103/jrl.2023.21803.2880

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده گان

۱. دکترای زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.

ebarwasi@gmail.com

جانکاه و خشونت و نسل‌کشی برآمده از انسانیت‌زدایی و قتل عامی چندهزار نفره در فرایند هیچ-انگاری دیگری بیگانه و غیر عرب بوده است.

واژگان کلیدی: ادبیات سیاسی، شریف ورز، توتالیتریزم، جنایت، نسل‌کشی، خشونت، ادبیات کردی

۱- مقدمه

در فراسوی اندیشه تک‌انگاره و یک‌سونگر مبتنی بر خودمحوری رژیم‌های توتالیتر و فاشیستی، حذف دیگری از دامنه قدرت و مشروعیت و بی‌بهرگی از حقوق انسانی و شهروندی در چارچوب قانون خودنوشته هیچ‌انگاری غیر خودی به‌عنوان نژاد پست و دشمن متخاصم در تقابل با ارزش‌های یکپارچه سیستم تمامیت‌خواه تمرکزگرا نقش بسته و با سلب مشروعیت از موجودیت گروه‌های نژادی خارج از حلقه خودی، بستر بروز نسل-کشی‌ها و پاکسازی‌های قومی را با تمسک به انسانیت‌زدایی^(۱) از انسان در ساختار مبتنی بر تبعیض سیستماتیک فراهم ساخته است که همه چیز و همه کس را در قالب خود واحد معتقد به مانیفست دولت تمامیت‌خواه مرکزی تعریف کرده و با انکار هویت دیگری به‌مثابه بیگانه، سعی در بازتعریف هویت جمعی در چارچوب نژادگرایی افراطی و فاشیستی دیگرستیز می‌نماید. در پی چنین انگاره‌ای، عصر حاضر به دوره هژمونی گفتمان جنگ و خشونت و خون بدل گشته و نسل‌کشی و حذف اقلیت‌های نژادی در راستای یکدست‌سازی ساختار اعتقادی-اتنیکی جوامع تحت استیلای دولت‌های توتالیتر، بر سیمای مجروح حقوق بشر خودنمایی می‌کند. پیامد نگرش خصمانه نسبت به دیگران و تلاش برای زیر سلطه قرار دادن گروه‌های نژادی، توسل به قلع و قمع و کنش‌های قهرآمیز و جنایت‌های هولناکی است که دوره معاصر را به صحنه کشتارها و رفتارهای خشونت‌بار ماقبل تاریخ بدل ساخته و ویژگی مدنیت و هم‌زیستی و دیالوگ انسانی صلح‌آمیز را از چهره آن زدوده است.

^۱. Totalitarian

در میان ملت‌های تحت سلطه رژیم‌های توتالیتر در دوره معاصر، سرنوشت گردهای عراق بیش از هر ملت دیگری دستخوش تلاطم امواج سهمگین بی‌عدالتی و بربریت نوین بوده است؛ چندان که با هدف اشغال سرزمین و بیرون راندن آنان از وطن مادری‌شان در راستای سیاست تغییرات دموگرافیک و ارضای عقده‌های نژادپرستانه مبتنی بر دیگرستیزی، آماج کشتارها و نسل‌کشی‌های پی در پی قرار گرفته و از حقوق انسانی و مشروع خویش بی‌بهره گشته و هویت و کرامت انسانی آنان لگدمال شده است. کاربست ترور، شکنجه و خشونت سیستماتیک، نسل‌کشی و قتل عام مردم کرد، کوچاندن و انتقال آنان به اردوگاه‌های کار اجباری و ویران‌سازی و تخریب زیستگاه‌ها و مناطق گردنشین از پُرسامدترین پیامدهای سلطه رژیم توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان است که بر تاریخ مردم کرد سایه افکنده و به تابلوی هنر و ادبیات این ملت، رنگی از سیاهی و ماتم بخشیده و بازتاب خاصی در آثار شعری کرد یافته است.

شریف و رزیر شاعر کرد عراقی، معاصر با دوره‌ای طولانی از قلع و قمع و رفتار ددمنشانه رژیم بعث عراق و شاهد نسل‌کشی‌ها و کشتارهای جمعی و جنایت علیه بشریت بوده و دوره‌ای را نظاره کرده است که انسانیت انسان، قربانی اهداف و خواسته‌های جنون‌آمیز سیاستمداران فاشیست و توتالیتر می‌گردد. زندگی کردن در چنین محیطی، بذر احساس اندوه را در قلب و روح و اندیشه شاعر ریشه‌دار کرد چرا که دست و پنجه نرم کردن با خشونت و شکنجه و کشتار و مشاهده اوضاع اسفبار مردم ستمدیده و آواره و بی‌بهره از حق حیات، تأثیر عمیقی در عاطفه شعری شاعر گذارد و سروده‌هایش را به آینه تمام‌نمای اصول مکتب رئالیسم انتقادی^(۲) در بازنمایی رنج‌ها و دردهای مردم استبدادزده و تحت سلطه از یک سو و رفتار وحشیانه جنایتکاران بعثی از سوی دیگر تبدیل کرد.

با توجه به تجلی خاص پیامدهای هژمونی توتالیترایسم بعثی در سروده‌های شریف و رزیر^(۳) و نیز از آن روی که تاکنون جستار مستقلی به بررسی این پدیده در اشعار وی نپرداخته است، نگارنده در پژوهش حاضر بر آن است که به تحلیل جامعه‌شناختی پیامدهای سلطه رژیم توتالیتر بعث در اشعار وی بپردازد و به پرسش‌هایی از این قبیل پاسخ گوید:

۱- چه عواملی سبب ظهور و بازنمایی جلوه‌های جنایت و خشونت و نسل‌کشی در سروده‌های شریف ورز شده است؟

۲- جلوه پیامدهای سلطه رژیم توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان در سروده‌های شریف ورز چگونه است و در چه اشکال و تصاویری پدیدار می‌شود؟

فرضیه پژوهش بر این است: ۱. شرایط سیاسی و هژمونی دولت توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان و رویکرد واقع‌گرایانه شاعر در بازنمایی واقعیت سیاسی، در بروز جلوه‌های خشونت و نسل‌کشی برآمده از سیطره سیستم تمامیت‌خواه و فاشیستی در سروده‌هایش نقش بنیادین داشته است. ۲. قتل عام، جنایت علیه بشریت و نسل‌کشی، تبعید و کوچاندن قهری و انتقال به اردوگاه‌های کار اجباری، شکنجه و خشونت سیستماتیک، ویرانگری و تخریب و تبه‌سازی مناطق گردنشین و آوارگی و دربدری مردم از بارزترین پیامدهای سلطه دولت توتالیتر بعث بر مناطق گردنشین بوده که در سروده‌های شریف ورز بازنمایی شده است.

۱-۲- پیشینه پژوهش

با توجه به نوبیان‌بودن پژوهش‌های مربوط به ادبیات کردی در محافل دانشگاهی، تاکنون درباره برخی از ادبای کرد همچون شریف ورز، هیچ پژوهش علمی صورت نگرفته است. در زمینه بازنمایی فرهنگ و مسائل اجتماعی-سیاسی در شعر و ادبیات کردی، پژوهش‌هایی در آثار برخی از شعرای دیگر کرد صورت پذیرفته است که بدان اشاره می‌شود:

«بازنمایی فرهنگ سیاسی در شعر کردی: تحلیل محتوای اشعار هزار و هیمن» مقاله‌ای به قلم امید قادرزاده و خالد میارغنج و منتشرشده در نشریه جامعه‌شناسی کاربردی است که در آن به تحلیل نحوه بازنمایی فرهنگ سیاسی در اشعار دو شاعر پرداخته شده است.

وجه تمایز و تازگی جستار حاضر، آن است که هیچ جستاری در مورد بررسی پیامدهای سلطه رژیم توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان در سروده‌های شریف ورز صورت نگرفته و هیچ‌یک از پژوهش‌ها با رویکردی جامعه‌شناختی و با کاربرد منابع و نظریه‌های جامعه‌شناسی به بررسی پیامدهای هژمونی دولت توتالیتر عراق بر اقلیم کردستان در

سروده‌های شریف ورزر پرداخته است. همین امر، نگارنده را به بررسی این پدیده در اشعار شریف ورزر فراخوانده است.

۱-۳- روش پژوهش

در جستار حاضر، نگارنده با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی پیامدهای هژمونی رژیم توتالیتار بعث بر اقلیم کردستان در سروده‌های شریف ورزر خواهد پرداخت. بدین منظور، اشعاری که بر جلوه‌های نسل‌گشی، شکنجه، خشونت، قلع و قمع و کشتار جمعی تمرکز دارد، مورد پردازش و واکاوی قرار گرفته و با کاربری‌های نظریه‌پردازی همچون اسپيرو^۳، بروکر^۴، آرنه^۵، فردریش^۶، برزینسکی^۷ و ... مرتبط با توتالیتاریسم، به تحلیل بسامدها و برآیندهای سلطه رژیم توتالیتار بعث بر مناطق گردنشین از طریق تعریف مفهومی و نظری در چارچوبی تئوریک پرداخته خواهد شد. پس از آن، با استشهاد به متن سروده‌های شریف ورزر و ارائه نمونه‌های عینی، به تحلیل نمود پیامدهای هژمونی رژیم بعث بر اقلیم کردستان پرداخته می‌شود.

۱-۴- مبانی نظری

۱-۴-۱- توتالیتاریسم؛ مفهوم و نظریه

در معنایی وسیع و جامع، توتالیتاریسم یا تمامیت‌خواهی بر رژیم‌ها با ساختار ایدئولوژیک و بینش فراگیر دلالت دارد که هیچ اندیشه یا رویکردی را خارج از نگرش و مانیفست اعتقادی خود بر نمی‌تابد و با تلاش در جهت یکپارچه‌سازی جامعه تحت سلطه خویش، در راستای تحت انقیاد درآوردن تمامی اندیشه‌های معارض در ساختار اجتماعی-سیاسی گام می‌نهد. «اصطلاح توتالیتار از ریشه یونانی Totus به معنای همه است و در لغت به معنای

³ . Spiro

⁴ . Brooker

⁵ . Arendt

⁶ . Friedrich

⁷ . Brzezinski

جامع، فراگیر، کل‌گرا، همه‌گیر و یگانه‌تاز است» (آشوری، ۱۳۸۶: ۲۴۰). «توتالیتریزم شیوه‌ی اداره‌ی بسیار خشن و خودکامه‌ای است که حاکمیت گروهی محدود را ضمن محو هرگونه دموکراسی و آزادی و دست‌زدن به خونریزی و ترور، مجاز می‌شمارد و در آن، هیچ‌چیز خارج از دولت و علیه دولت نیست» (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۶: ۴۲۹). «توتالیتریزم تلاشی است برای ساختن یک اجتماع یک‌دست و همگن که در آن، هر شکلی از کثرت-گرایی و تقسیم‌بندۀ اجتماعی در نطفه خفه می‌شود» (تراورسو، ۱۳۹۷: ۳).

«نظام‌های ایدئولوژیک بستر بسیار مناسبی برای ظهور توتالیتریزم هستند، چراکه ایدئولوژی معمولاً به دلیل خصایص جزمیت، تمامیت‌خواهی و بی‌تحمل‌بودن در مقابل تکثرگرایی؛^۸ باعث ایجاد نظام توتالیترا و تمامیت‌خواه و تک‌صدایی می‌شود» (دانشور، ۱۳۹۵: ۱۰). «نظام‌های توتالیترا با تلاش برای کنترل و نظارت کامل بر تمامی حوزه‌ها و عرصه‌های زندگی اجتماعی» (Spiro, 1968: 107)، «میل به دربرگرفتن همه ابعاد جامعه دارند؛ بدین معنا که از حیث اعمال اقتدار، تفاوتی بین حوزه خصوصی و عمومی نمی‌گذارند و حیطه‌ای وسیع‌تر از آنچه را که نظام‌های استبدادی و دیکتاتورمآب پوشش می‌دهند، هدف سیاست‌های خود قرار می‌دهند. از بارزترین ویژگی‌های این دسته از نظام‌ها، ایدئولوژی فراگیر، تمایلات نژادی و ملی افراطی و نظام پلیسی گسترده است» (نصیری حامد، ۱۳۹۸: ۳). «نظام‌های توتالیترا بر طبق ایدئولوژی فراگیری در همه حوزه‌های زندگی فرد و جامعه دخالت می‌کنند و می‌کوشند آن ایدئولوژی را بر واقعیت تحمیل کنند. به این تعبیر، توتالیتریزم با سیاسی کردن جامعه، حوزه‌های خصوصی و غیرسیاسی زندگی را نابود می‌کند. طبعاً سیاسی کردن تنها از چشم‌انداز یک ایدئولوژی صورت می‌گیرد و در نتیجه، اصل تنوع عقیده‌ها و شیوه‌های زندگی زیر سؤال می‌رود. مهم‌ترین ابزار حکومت توتالیترا همان ایدئولوژی فراگیر است که تنوعات اجتماعی را از میان برمی‌دارد و به یک تعبیر، دولت توتالیترا، خصوصیات زندان و پادگان و گورستان را در خود جمع می‌کند» (بشیری، ۱۳۸۷: ۱۷۱-۱۷۴). از دیگر سو، «از آنجا که همه گروه‌های جامعه مدنی را

⁸ . Pluralism

نمی‌توان با ایدئولوژی تسخیر کرد، کاربرد سیاست اجبار و ترور در مورد آن‌ها مناسب-ترین شیوه از دیدگاه دولت توتالیتراست» (بشیریه، ۱۳۹۰:۳۴۳).

هانا آرنه، «توتالیتاریسم را به‌عنوان شکل نوین و افراطی دیکتاتوری توصیف می‌کند. از دیدگاه وی، توتالیتاریسم به دنبال سلطه مطلق و دائمی بر فردِ انسان‌ها در هر یک از قلمروهای زندگی و تصرف و کنترل قدرت در یک کشور خاص است. کنترل یک کشور همچنین فرصتی برای سازماندهی و اعمال سلطه شدیدتر و فراگیرتر بر توده‌های انسانی و بدین وسیله، قرار دادن جامعه در معرض ارباب مطلق است؛ همچنان‌که پس از سرکوب کلیه مقاومت‌های آشکار و نهان توسط پلیس مخفی، رژیم توتالیترا دست به نابودی دشمنان عینی یا دشمنان فرضی طبقاتی می‌زند.» (بروکر و دیگران، ۱۳۸۴: ۳۳-۳۴). «بارزترین ویژگی‌های نظام توتالیترا عبارتند از: ۱. پایبندی به هدف اساسی واحدی که با قاطعیت تدوین شده است - مثل برتری نژادی - و همزمان عدم پایبندی به شیوه‌های حکومتی ثابت. ۲. پیش‌بینی‌ناپذیری و عدم قطعیت ناشی از شرایط بی‌ثباتی. ۳. کاربرد وسیع خشونت سازمان‌یافته توسط نیروهای نظامی و شبه‌نظامی و پلیس متحدالشکل و مخفی. ۴. به راه‌آوردن یا سرکوب سازمان‌ها و انجمن‌هایی که با هدف اصلی رژیم هماهنگ نیستند. ۶. جهان‌شمول ساختن هدف نظام از طریق ادعای بازسازی نوع بشر طبق تعریفی که از آن به دست می‌دهند.» (اسپیرو و دیگران، ۱۳۸۵: ۶). «۷. توسل به ترور برای سرکوب و خفه کردن هر گونه مخالفت. ۸. تلاش برای تشکیل جامعه‌ای بر اساس معیارهای ایدئولوژیک حزب حاکم.» (شبان، ۱۳۸۹: ۸۷).

برژینسکی و فردریش نیز همانند آرنه، «توتالیتاریسم را شکل افراطی، ایدئولوژیک و اربابگر دیکتاتوری می‌دانند. در سیستم توتالیترا، پس از نابودی دشمنان آشکار رژیم، پلیس اربابگر توجه خود را معطوف سایر بخش‌های جامعه می‌کند و همه جا را در پی یافتن مخالفان واقعی یا بالقوه‌ای که از یکپارچگی توتالیترا سرپیچی می‌کنند، مورد تفتیش و تجسس قرار می‌دهند. در واقع، رژیم توتالیترا برای القای فضای توتالیتراستی در جامعه، به ارباب متکی است» (Friedrich & Brzezinski, 1961: 116-130-137) و «از بسیج

توده‌ای برای پیشبرد سیاست‌های خود و ایجاد وحشت و قلع و قمع بهره می‌گیرد» (Schapiro, 1972:119) و «قصده ناپودی کامل جامعه مدنی را دارد و بر آن است تا همه - چیز و همه کس را به مالکیت دولت دریاورد» (داستایوسکی و دیگران، ۱۳۸۱:۱۶۸). از دیگر سو، جوامع تحت سلطه چنین رژیم‌هایی - به صورت نامحسوس - همواره میلیتاریزه^(۴) بوده و تحت سیطره و نظارت نیروهای نظامی به سر می‌برند زیرا بقای رژیم‌های توتالیتر به کاربرد گسترده زور، فشار و ارباب متکی است.

از رویکرد تمرکز دولت‌های توتالیتر بر یکپارچگی فرهنگی و سیاسی در قلمرو تحت سیطره خود و تأکید حکومت‌های فاشیستی بر یک‌رنگی نژادی و اعتقادی، فصل مشترک رژیم‌های توتالیتریزی و فاشیستی، دیگرستیزی مبتنی بر نژادگرایی افراطی و حذف افراد غیرخودی - به عنوان افراد برون‌گروه^۹ - از دامنه درون‌گروه است. «چنین رژیم‌هایی، دیگری را در قالب غیرخودی طبقه‌بندی کرده و همواره به دشمنانی نیاز دارند که بهانه به دستشان بدهند؛ دیگران بیگانه‌ای که تهاجم و نفرت جامعه متوجهشان شود و به‌عنوان عامل ناخشنودی و ناخوشی و فساد، هرچه زودتر و هرچه بیشتر باید از بین بروند» (استوارت، ۱۳۸۱: ۴۹-۹۱-۹۲).

۲- بحث و بررسی

۲-۱- بازنمایی پیامدهای سلطه رژیم توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان در سروده‌های شریف و رزیر

چنان که پیشتر اشاره شد، سلطه افکندن رژیم بعث بر مناطق کُردنشین، تباهی سرنوشت و آینده سیاسی مردم کُرد در نتیجه نگرش ایدئولوژیک به حضور آنان در نقشه ژئوپولیتیکی عراق و طبقه‌بندی آنان در قالب دیگری بیگانه و دارای تضاد بنیادین با هرم قدرت ساختاریافته بر اساس اندیشه تمامیت‌خواهی را در پی داشت و در مرحله محو نشانگان

^۹ Out-group

^{۱۰} In-group

تکثرگرایی از جامعه سیاسی پیکره‌بندی شده در چارچوب تک‌صدایی و یکپارچگی مبتنی بر بیگانه‌هراسی و دیگرستیزی فاشیستی، به تقابلی دیالکتیکی و ناهم‌سنگ در فرایند تحمیل اراده و سلطهٔ توتالیتراریسم بعثی بر اقلیت گرد انجامید که پیامد آن، قتل عام و نسل‌کشی، میلیتاریزه کردن مناطق گردنشین، تبعید و کوچاندن قهری و انتقال به اردوگاه‌های کار اجباری، کاربست ترور، شکنجه و خشونت سیستماتیک، تخریب و ویرانگری بود. بر این اساس، در مجال پیش رو، به تحلیل جامعه‌شناختی پیامدهای هژمونی رژیم بعث بر اقلیم کردستان در سروده‌های شریف ورزر پرداخته می‌شود.

۲-۱-۱- قتل عام و نسل‌کشی

در قاموس سیاسی دولت‌های توتالیتراریستی- فاشیستی، وجود دیگری به‌مثابهٔ اقلیت اتنیکی دارای ایدئولوژی ناسازوار با قدرت مرکزی در صحنهٔ حیات اجتماعی- سیاسی و ناهمگون با اندیشهٔ محوری دولت تمامیت‌خواه مبنی بر هم‌رنگی و ذوب در فرهنگ سیاسی ساختار حاکم و ناهمنوا با هارمونی سمفونیای رهبر خودمدار، ضرورت حذف و کاربرد کُشش قهرآمیز در تعامل با اقلیت نژادی به‌عنوان تهدید اجتماعی و عامل برانگیزندهٔ ناخرسندی و کراهیت در ناخودآگاه جمعی مقامات دستگاه توتالیتر را مطرح ساخته و در روند تحوّل - یافتن ناسازواری در بینش و اندیشهٔ سیاسی به بیگانه‌هراسی، گریزناپذیر بودن حذف فیزیکی و توسّل به پاکسازی نژادی و کشتار جمعی را در پی خواهد داشت. چنین کُششی در دست‌یازیدن به نسل‌کشی و قتل عام از آنجا نشأت می‌گیرد که رژیم‌های توتالیتراریستی «به سمت شکلی از استیلای تمامیت‌خواه گرایش دارند که از ظهور تقابلی مؤثر با دولت توتالیتر جلوگیری می‌کند» (میلر، ۱۳۸۸: ۷۳) تا جامعهٔ تحت سلطهٔ خویش را به سوی انقیاد محض و همسویی با قدرت مطلقه در قالب تقدّس‌مآبی و خدشه‌ناپذیری مرکزیت توتالیتر سوق دهد.

در تب و تاب بحران‌های سیاسی عراق در زمان زمامداری صدام و تلاش بی‌وقفهٔ حزب بعث برای القای سلطهٔ بی‌چون‌وچرا بر احزاب و گروه‌های معارض، مخالفت‌گردها با

دولت اقتدارگرای مرکزی و قد برافراشتن در برابر هژمونی بلامنازع آن در قالب گفتمان بازتعریف مرزهای جغرافیایی از طریق تشکیل دولت خودمختار محلی در چارچوب فدرالیسم و گنش انقلابی در رویارویی با هژمونی سلطه نظامی بر مناطق گردنشین در راستای رهایی از سیطره یگانه‌سازی رژیم بعث، دغدغه خاطر و کابوس آشفته و اسکیزوفرنیک رژیم بعث در بزنگاه به چالش کشیده شدن توسط اقلیت غیرخودی و تعریف شده به عنوان دیگری بیگانه و خارج از مدار خودی‌های وفادار به آرمان یکپارچگی بود. چنین بحرانی به عنوان چالشی سیاسی-امنیتی، اندیشگان سیاسی اتاق فکر سران بعث را به سوی پاکسازی نژادی و کشتار جمعی با هدف پیشبرد سیاست حذف همیشگی نیروی معارض و خفه کردن جنبش انقلابگرا در نطفه سوق داد که پیامد آن، نسل‌کشی مردم کرد در جریان ژینوساید آنفال^(۵)، بمباران شیمیایی حلبچه و قتل عام کردهای فیل^(۶) بود.

در جریان عملیات آنفال که در حقیقت کانون تخلیه عقده‌های فروخته در ناخودآگاه سیاسی و خاطره جمعی مقامات بعثی نسبت به مردم کرد بود، تئوریزه کردن خشونت جمعی در تعامل با یک اقلیت نژادی در چارچوب محدوده جغرافیایی عراق روی داد که هدف غایی آن، زدودن نقطه تعارض برآمده از تقابل دیالکتیکی کرد با رژیم تمامیت‌خواه بعث از روی نقشه ژئوپولیتیکی عراق و عربیزه کردن^(۷) نواحی گردنشین در فردای نسل-کشی و پاکسازی نژادی و پیشبرد سیاست تغییرات دموگرافیک در فرایند جایگزینی مردم عرب در مناطق تخلیه شده از ساکنان کرد به منظور یک‌دست‌سازی بافت جمعیتی و محو آثار حضور مردم کرد در این نواحی بود. نظامیان رژیم بعث در طی این عملیات به زنان تجاوز کردند، در چشمه‌ها بتن ریختند و حتی به کودکان هم رحم نکردند. آنفال در هشت مرحله انجام شد و در هر مرحله، یکی از مناطق گردنشین مورد هدف قرار گرفت. آنفال نشان‌دهنده تلاش بعثی‌ها برای نابود کردن روستاهای گردنشین و در واقع، ریشه‌کن کردن جمعیت کرد بود. در خلال این عملیات، بمباران شیمیایی حلبچه به وقوع پیوست و پنج-هزار کرد کشته شدند و بیش از هفت‌هزار نفر به جراحت‌های مرتبط با مواد شیمیایی سمی مبتلا شدند.

در نگاره‌ای شعری، شریف ورز به تصویر نسل‌گشی آنفال در جریان برنامه‌ریزی نظامی رژیم بعث برای پاکسازی قومی و پیامدهای ناگوار آن در مناطق کردنشین از کشتار صد و هشتاد و دو هزار انسان و نابودی سه هزار روستا و آتش‌زدن کشتزارها و زنده‌به‌گور کردن کودکان و قتل عام زنان و سالمندان و اسارت دختران و هجوم جنون‌آمیز و برآمده از نفرت نژادپرستانه بر حلبچه و از میان بردن آثار زندگی در آن می‌پردازد که همچون نسیمی جهنمی و دیوانه‌وار بر آن وزیدن گرفت و سرنوشت ساکنانش را تباه ساخت:

«تندباد ویرانگری به نام آنفال بر خاک کردستان و مردم گرد وزیدن گرفت. / با سنگدلی، جنون، بدطینتی و کورکورانگی، وطن را به سرزمین سوخته و ویرانه بدل ساخت. / در برابر وجدان به خواب‌خفته دنیا، یک ملت را به کام مرگ فرستاد. / هزاران لبخند و نغمه کودکانه به گریه و زاری تبدیل شده و زنده‌به‌گور شدند. / هزاران زن و مرد و سالخورده، شکار مرگ و آواره بیابان گشتند. / هزاران دختر و پسر جوان به دام رژیم طغیانگر و خدانشناس افتادند» (ورز، ۲۰۱۶: ۱۵۶). / سیاه‌بادی از خزان و اعماق وجود جنون وزید. / باران رسوایی از ابرهای خشم و کینه بارید. / دوزخی با آهن و سنگ نمرود شعله‌ور شد. / آفتی از یخبندان تعصب و درد بی‌درمان نژادپرستی و جهنم عصیان، به کام وطن فرو چکانده شد. / شکوفه انار، جیک‌جیک پرستو، زلف طلایی آفتاب بامداد، بقچه عروسی بهار، تپش قلب و صدای پا و سوگواره‌ها و نغمه‌های اندوهگین پنج‌هزار رهگذر، / در شانزدهمین روز از ماه مارس^(۸)، درون آغوش عمر خاور^(۹)، (به خواب مرگ) خفتند» (همان، ۳۷-۳۸).

نسل‌گشی آنفال به‌عنوان بخشی از پروژه پاکسازی قومی در فرایند یکپارچه‌سازی جامعه تحت سلطه رژیم بعث در قالب پیکره‌ای همگون در راستای همسان‌سازی ساختار اجتماعی-سیاسی منطبق با ایدئولوژی توتالیتاریستی، نشأت گرفته از دیدگاه دیگرستیزی و بیگانه‌هراسی حزب بعث در حذف اقلیت‌های نژادی به‌مثابه گروه‌های غیرخودی از دایره خودی و دشمن‌انگاری آنان به‌عنوان نیروهای نفوذی و ستون پنجم دشمن در چارچوب مرزهای سیاسی خود بود که در مرحله تصفیة سیستماتیک ساختار هرم اعتقادی و ریزش

نیروهای غیرهمسو با رویکرد سیستم تمامیت‌خواه، به تقابل دولت اقتدارگرای مرکزی با اقلیت‌گرد انجامید که پیامد آن، تئوریزه کردن خشونت و کشتار و قتل عام در پیشبرد استراتژی حذف دیگری بیگانه^(۱۰) از مدار سیستم جامع‌گرای توتالیتر بود.

۲-۱-۲- خشونت سیستماتیک

در طرح‌واره ایدئولوژیک دولت‌های توتالیتر از بقای سلطه و ادامه استیلا بر جامعه تحت نفوذ، کاربست خشونت به‌عنوان ابزار ارباب و به‌راه‌آوردن توده‌ها و بازدارنده از گنش انقلابی و ستیزه‌جویی در تقابل با ساختار قدرت، از مؤثرترین گریزگاه‌های حفظ حکومت و هژمونی در بزنگاه به چالش کشیده‌شدن پیکره سیاسی و واقع شدن در معرض خطر سقوط و فروپاشی شالوده سیستم تمامیت‌خواه مرکزی است. در این راستا، رژیم‌های توتالیتر از سرکوب و خشونت سیستماتیک برای در قبضه افکندن هرچه بیشتر جامعه و فرونشاندن صدای اعتراض جنبش‌های اپوزیسیونی و در هدفی غایی، بازدارندگی از اندیشه تعارض گونه به منظور سوق دادن اقشار جامعه به سوی اطاعت و تسلیم محض در برابر رهبر کاریزماتیک توتالیتر بهره می‌گیرند. در چنین ساختاری، خشونت «برونداد جامعه‌ای است که منافع سلطه‌گر آن سرکوب را اقتضا می‌کند» (Marcuse, 1964:5)؛ چندان که خشونت و سرکوب خمیرمایه قوام‌بخش چارچوب سیستم توتالیترایستی است.

ساختار سیاسی و کالبد ایدئولوژیک رژیم بعث که بر اساس نفی وجود دیگری غیر هم‌نژاد و هم‌زبان در جامعه مدنی عراق و انسانیت‌زدایی^{۱۱} و شخصیت‌زدایی^{۱۲} از آنان در پروسه مشروعیت‌بخشی به گنش قهرآمیز توأم با طرد و تحقیر و پایمال‌سازی هویت و کرامت انسانی شکل گرفته بود، به نهادینه‌سازی^{۱۳} ارباب و خشونت سازمان‌یافته در کالبد

^{۱۱} Dehumanization

^{۱۲} Depersonalization

^{۱۳} Institutionalization

نیروهای امنیتی و پلیسی در راستای سرکوب مردم گُرد و تفتیش و دستگیری و شکنجه آنان پرداخته و خشونت را به مثابه ابزار کنترل اجتماعی و بازدارندگی از گُنش دیالکتیکی-سیاسی در مناطق گُردنشین تئوریزه کرده بود. از این رویکرد، رژیم بعث با نگرستن به اقلیم کردستان به عنوان خاستگاه مخالفان دولت مرکزی و عرصه تنازع برای بقا میان خود و اپوزیسیون گُرد، سرکوب لجام گسیخته و خشونت عریان را تنها گریزگاه خود در پیشگیری از قیام‌ها و جنبش‌های اعتراضی و کنترل آتشفشان خشم خفته در ناخودآگاه مردم گُرد انگاشته و با خط‌مشی قرار دادن سیاست قلع و قمع به عنوان استراتژی راهبردی در سرکوب جنبش سیاسی گُرد و به شمار آوردن آنان در رتبه جانوران و نژادهای پست^(۱۱) فاقد شایستگی احترام و منزلت اجتماعی در فرایند انسانیت‌زدایی، کاربست خشونت سیستماتیک علیه مردم گُرد را در گسترده‌ترین سطح ممکن اشاعه و بسط داد که پیامد آن، میلیتاریزه کردن فضای اجتماعی و سلطه افکندن خفقان و وحشت بر جامعه، دستگیری‌های گروهی و گسترده، به کارگیری خشونت‌بارترین شیوه‌های شکنجه، تجاوز جنسی به زندانیان و قطع اعضای بدن بود.

در تصویری شعری، ورزِر به بازنمایی سرکوب و خشونت سیستماتیک رژیم بعث در تعامل با مردم گُرد و تبدیل شدن زندگی‌شان به صحنه اضطراب و وحشت در زیر چکمه نیروهای امنیتی و پلیس مخفی بعث می‌پردازد؛ آنجا که سایه نظامیان تا بُن دندان مسلح بر جامعه سنگینی می‌کند و نیروهای امنیتی با تعقیب و ربودن و دستگیر کردن مردم، به قلع و قمع و آزار و عذاب دادن و اهانت و پرونده‌سازی برای آنان و تجاوز جنسی و شکنجه-های هولناکی همچون بیرون کشیدن ناخن‌ها، داغ کردن و سوزاندن بدن و قطع کردن گوش و زبان و لب‌های زندانیان پرداخته و سیمای آرامش و امنیت روحی را از حیات اجتماعی‌شان زدوده‌اند:

«امنیت از سرزمینمان رخت بر بسته و مردم به سیه‌روزی دچار شدند./ مردم تحت پیگرد قرار گرفته و ربوده و دستگیر شدند./ قلع و قمع و دستگیر کردن و آزار و ضرب و شتم و کتک‌زدن و پرونده‌سازی بر فضای جامعه سایه افکند./ رژیم بعث به عذاب دادن و اعدام -

کردن و به غل و زنجیر کشیدن و درون دره و پرتگاه افکندن مردم و دستگیری‌های دسته‌جمعی و زنده به گور کردن آنان پرداخت. / بعضی‌ها به مردم اهانت و تجاوز جنسی کرده و گوش و زبان و دهان و لب‌هایشان را بریدند. / آنان را داغ کرده و ناخن‌هایشان را بیرون کشیدند و سراسر زندگی‌شان را به دلهره و وحشت بدل ساختند» (ورز، ۲۰۱۶: ۱۶۹-۱۷۰).

کاربست ابزار سرکوب و خشونت سیستماتیک رژیم بعث در تعامل با مردم گُرد، از یک سو برآمده از دون‌انگاری دیگری به‌عنوان نژاد پست و بیگانه برون‌گروه و فاقد شایستگی بهره‌مندی از احترام و کرامت در سلسله مراتب منزلت اجتماعی و از سوی دیگر، برابند خشونت نهادینه‌شده در ناخودآگاه انسان بعثی به‌مثابه ابزار اجتناب‌ناپذیر در بازدارندگی از خیزش اجتماعی و عصیان سیاسی و کنترل انحرافات فکری روی‌برافته از رأس هرم توتالیترایستی به‌عنوان امر مقدس در ستیز با چالش و گرایش سیاسی ضد تابوی سیاسی بود که پیامد آن در مرحله واگرایی اندیشه سیاسی مردم گُرد از مرکز قدرت تمامیت‌خواه، قلع و قمع افسارگسیخته و کاربرد سرکوب سازمان‌یافته دولتی در خفه کردن و به خاک و خون کشاندن صدای اعتراض مردم گُرد به‌منزله بنیادنندگان کانون بحران مشروعیت رژیم توتالتر و چالش سیاسی مشروعیت‌زدا از موجودیت ساختار حاکم بود و در روند تقسیم ساختار اجتماعی به دوگانه خودی همگرا و غیرخودی واگرا، تئوریزه کردن خشونت و اقتضای کاربرد ماشین سرکوب در راستای حذف غیرخودی از عرصه سیاسی-اجتماعی را در پی داشت.

۲- ۱- ۳- کوچاندن قهری و انتقال به اردوگاه‌های کار اجباری

هزارتوی تاریک تاریخ رژیم‌های توتالتر، گره‌خورده به تسخیر وجود مادی و معنوی شهروندان تحت سلطه خویش در فرایند ابزارانگاری^(۱۲) انسان به‌مثابه ماشین و ابزار تولید از یک سو و نگرستن به آنان به‌عنوان نمونه آزمایشگاهی در روند آزمایشات بیولوژیکی در جریان کشتارهای دسته‌جمعی به‌منزله گونه‌ای از ابزارهای شکنجه در تعامل با گروه‌های دشمن‌انگاری‌شده و ناهمگون با ساختار نظام حاکم از سوی دیگر است. پیامد چنین

نگرشی به ماهیت انسان در پس‌زمینه بینش ایدئولوژیک دولت‌های تمامیت‌خواه، شکل-گیری اردوگاه‌های کار اجباری به‌عنوان مکانی برای گردآوری گروه‌های مخالف دولت مرکزی در نقطه‌ای متمرکز و استفاده از آنان به‌عنوان نیروی کار رایگان و انجام تحقیقات فراپزشکی بر روی آن‌ها در راستای ساخت و به‌کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی در جهت پیشبرد پروژه نسل‌کشی و حذف فیزیکی گروه‌های نژادی و اقلیت مخالف و فروگشایی از عقده‌های پیشین نسبت به آنان به‌منزلهٔ عوامل برانگیزندهٔ کراهت و احساس تنفر اجتماعی است. در حقیقت، «اردوگاه‌های کار اجباری، آزمایشگاه‌های نهایی برای محک زدن سلطهٔ فراگیر رژیم توتالیتار هستند که در آن‌ها ترور^(۱۳) و شکنجه برای سرکوب انگیزه‌ها و خلاقیت‌ها به کار گرفته می‌شوند و انسان در حد موجودی با کُنش‌ها و کاردهای حیوانی تنزل می‌یابد» (Arendt, 1962: 436-438) و ماهیت انسانی و سرشت نوعی وی لگدمال می‌گردد.

تلافی قدرت و ایدئولوژی رژیم بعث با ضرورت تاریخی-سیاسی در فرونشاندن آتشفشان به‌عصیان‌خفتهٔ مردم گرد و هراس صدام از یکپارچگی اعتقادی کردهای ساکن در نواحی جغرافیایی نزدیک و دور در جهت تقابل با دولت مرکزی عراق و خوانش آمیخته با اضطراب نظریه‌پردازان بعثی از همگرایی شهرها و روستاهای گردنشین در پیوستن به جنبش ملی‌گردد و شکل‌گیری گفتمان تعارض منافع با مرکز اقتدارگرای توتالیتاریستی، به مطرح شدن احساس نیاز به تمرکززایی^۴ کردها در مکانی واحد به منظور القای کنترل هرچه بیشتر بر آنان و به‌کارگیری و بهره‌کشی از آن‌ها همچون نیروی کار مجانی و استفاده از آنان به‌عنوان نمونه‌های آزمایشگاهی در روند آزمایش‌های بیولوژیکی با هدف شکنجه و قطع نسل انجامید. پیامد چنین استراتژی و رویکردی، تخلیهٔ روستاها و شهرهای گردنشین و انتقال ساکنان آن به اردوگاه‌های کار اجباری به‌عنوان شکنجه‌گاه‌ها و قتلگاه‌های رژیم بعث در عقده‌گشایی از خشم‌ها و کینه‌های فروخوردهٔ چندین ساله و فروخته در

^۴ Centralization

ناخودآگاه تاریک مقامات بعثی نسبت به مردمانی بود که در پس‌زمینه ذهنی سران دولت توتالیتر، برهم‌زننده ساختار دومینووار فرمانبرداری از اقتدارگرایی رژیم‌توامیت‌خواه بودند که بهره‌مندی‌شان از زندگی آزادانه در محیط اجتماعی-سیاسی عراق و هم‌زیستی با گروه‌های نژادی دیگر، به سان اپیدمی فراگیری بود که صحنه حیات اجتماعی را تحت الشعاع قرار داده و مرکزیت قدرت را با تهدید جدی روبرو می‌ساخت. از این رو، گردآوری و ایزوله‌سازی^{۱۵} آنان در اردوگاه‌های کار اجباری به‌مثابه قفس‌ها و زندان‌هایی که هر فریادی را در پشت دیوارهای خود خفه می‌نمود، از راه‌گشایترین سیاست‌های راهبردی در شروع فرایند حذف مردم‌گرد از صحنه سیاسی-اجتماعی عراق بود.

در نگاره‌ای شعری، و رزیر به تصویرسازی تخلیه مناطق گردنشین و کوچاندن قهری مردم‌گرد به اردوگاه‌های کار اجباری در فاصله سال‌های ۱۹۷۷ تا ۱۹۷۹ و سپس ویران-سازی اردوگاه‌های واقع در منطقه پشدر (قلعه‌دیزه) در سال ۱۹۸۹ در جریان تخریب روستاهای این ناحیه و نامگذاری آن با عنوان منطقه ممنوعه و انتقال ساکنان آن به اردوگاه‌های آرپیل و دره‌بازیان می‌پردازد؛ اردوگاه‌هایی که همچون جهنمی عذاب‌آور و ویرانگر برای انجام پروسه شکنجه و نسل‌کشی مردم‌گرد بود و رژیم بعث از آن‌ها برای اقامت‌دادن کردها و انجام آزمایش‌های بیولوژیکی بر روی آنان و بهره‌کشی ابزاری در جریان پیشبرد سیاست عربیزه کردن نواحی گردنشین استفاده می‌کرد:

«صلام، طاغوت زمانه، هر لحظه دسیسه‌ای می‌چید. / خود و رژیم جنگ‌افروزش، این - بار، مردم روستاها را به کوچ اجباری وامی‌دارند. / مردم اسیر را با ماشین‌های روسی ایفا و زیل به سوی اردوگاه‌های کار اجباری منتقل ساختند. / اردوگاه‌هایی که در اصل، زندان بود؛ اما بسیار بزرگتر از زندان! / چهار اردوگاه پمالک، بستستن، ژاراه و تووه‌سوران^(۱۴). / عده‌ای نیز دستگیر شده و به اردوگاه چوارقورنه منتقل شدند. / صلام در سال ۱۹۸۹، با زور و اجبار، تمامی ساکنان منطقه پشدر را کوچاند. / آن ناحیه را با خاک یکسان کرد و آنجا را منطقه ممنوعه نامید. / ساکنانش را به سوی اردوگاه‌های دورافتاده در داره‌تو، جدیده،

^{۱۵} Isolation

خبات، پیره‌مگرون، توبزاوا، دره‌بازیان و ... منتقل کرد. بدین شیوه، مغرضانه و کینه‌توزانه، ژینوساید مردم گرد را به انجام رساند. رژیم بعث فاشیست، جهنمی برای کردها برافروخت. نقشه‌های خبیثانه‌ای همچون کوچاندن اجباری، عربیزه کردن و بعثی کردن نواحی گردنشین را طراحی نمود» (ورزر، ۲۰۱۶: ۳۴۰-۳۴۴).

کوچاندن قهری مردم گرد و انتقال آنان به اردوگاه‌های کار اجباری، بخشی از پروسه بهره‌کشی از آنان به‌عنوان ابزار تولید رایگان و نمونه آزمایشگاهی در فرایند فرآوری سلاح‌های بیولوژیکی و قتل عام آن‌ها در راستای عملیات نسل‌کشی و حذف بیگانگان خارج از مدار گروه‌های وابسته به هرم هژمونی توتالیتار بود که در جریان ویران‌سازی سکونت‌گاه‌های گردنشین و فراهم‌سازی بستر اقامت‌گزینی مردم عرب در کردستان و عربیزه کردن آن از سوی رژیم بعث صورت گرفت و نقطه سرآغاز تمرکززدایی از اجتماع همگرای مردم گرد در جامعه‌ای فشرده و به‌هم‌پیوسته در نقطه‌های جغرافیایی همسان و دارای امکان برقراری ارتباطات سازمان‌یافته در تعارض با دولت مرکزی بود و در مرحله تئوریزه‌سازی ضرورت طرد گروه‌های بیگانه‌انگاری شده از ساختار اجتماعی و بهره‌کشی از آنان در جهت تأمین نیروی مورد نیاز در چرخه تولید و قابلیت بهره‌گیری در آزمایش‌های زیست‌شناختی و میکروبی، به انتقال غیرارادی مردم گرد و منزوی‌سازی آنان در اردوگاه‌های کار اجباری انجامید که در حقیقت، حصار بستن و زندانی بزرگ برای کشتار، شکنجه و ترور بود.

۲-۱-۴- ویرانگری و تخریب و تباہ‌سازی

اساس ایدئولوژی رژیم‌های توتالیتار بر بی‌قاعدگی زنجیرواری بنیان نهاده شده است که هر کُنشی را در راستای تحقق اهداف دولت مرکزی موجه دانسته و سنگ بنای آن، نوعی بی-ثباتی و آنارشیزم^۷ اعتقادی در پابندی به قاعده اخلاق اجتماعی-سیاسی در تعامل با مردم

^۱ . Decentralization 6

^۱ . Anarchism 7

تحت سلطه است. با چنین رویکردی، رژیم با فراروی از چارچوب قیود رفتار سیاسی، تمسک به هر حربه‌ای را در تحت کنترل درآوردن شهروندان خود مجاز شمرده و با فرض مالکیت بر جان و اموال و دارایی آنان، تبه‌سازی و تخریب دارایی‌ها و اموالشان را به‌عنوان استراتژی راهبردی در پیشگیری از جنبش‌های سیاسی ستیزه‌جویانه و خاموش کردن آتش گنش‌های اعتراضی- انقلابی در تعارض با ساختار توتالیترایستی به کار می‌گیرد. چنین عملکردی نشأت گرفته از «قدرت خودسرانه‌ای است که محدود به قانون نیست و بر وفق مصلحت رهبر توتالیتر بیدادگر و بر ضد مصالح مردم عمل می‌کند» (آرنت، ۱۳۸۹: ۳۰۵) و دست‌یازیدن به ویرانگری و تخریب را ابزاری مؤثر در حذف دیگری بیگانه و دارای اندیشه ناسازوار با ساختار اندیشگانی دولت تمامیت‌خواه از معادله سیاسی می‌شمارد و با کاربست قدرت نظامی و برافروختن آتش جنگ در محورهای تضاد و مناطق تعارض، به تخریب گسترده و ویرانگری سازمان‌یافته به‌عنوان گونه‌ای از ابزار سرکوب دست می‌زند.

نگرش رژیم بعث به مسئله جنبش‌های سیاسی- اعتراضی و قیام‌های چالش‌برانگیز مردم کرد در قلمرو تحت سلطه دولت مرکزی عراق، رویکردی فوق امنیتی بر مبنای ضرورت کاربست واکنش قهرآمیز و خصومت‌محور با تکیه بر سیاست مشت آهنین در قلع و قمع گنش‌های انقلابی و آزادی‌خواهانه و خفه کردن دیالکتیک انتقادی گروه‌های اپوزیسیون کرد در نطفه بود. بر این اساس، مقامات بعثی با خط‌مشی قرار دادن استراتژی استفاده حداکثری از نیروی نظامی و قالب‌بندی و خط‌کشی کردن مناطق گردنشین در چارچوبی میلیتاریزه‌شده، با تلقی بازدهی راهبردی تخریب و ویرانگری در ریشه‌کن‌سازی کانون بحران منطقه‌ای و از میان بردن نقطه پیدایش جنبش‌های ناهمنوا و معارض با ساختار حاکم، به استفاده از سلاح‌های مخرب و آتش توپخانه در به آتش کشیدن بیشه‌زارها و جنگل‌ها به‌عنوان مکان اختفای نیروهای معارض کرد و نقطه استرژیک برای سازماندهی شورش- های مسلحانه بر ضد حکومت مرکزی پرداخته و ویران‌سازی سکونتگاه‌های شهری و روستایی به‌عنوان خاستگاه تئوریزه کردن عصیان و سرکشی در روی‌برداشتن از تسلیم و فرمانبرداری از قدرت مطلقه سیستم توتالیترایستی را به‌منزله مجازات طغیان، سرلوحه

سیاست خویش قرار دادند که بخشی از استراتژی برجا گذاشتن زمین سوخته در نواحی گردنشین به منظور شروع فرایند عریزه کردن کردستان در مرحله پسین گردزدایی از مناطق گردنشین و جایگزینی ساختار جدید جمعیتی مبتنی بر تغییرات دموگرافیک در اقلیم کردستان بود.

در تابلویی شعری، ورزر به تصویر سیمای زخم خورده مناطق گردنشین در پی بمباران و آتش افروزی رژیم بعث در آن می پردازد؛ آنجا که بمباران و جنگ افزارهای ویرانگر و آتش توپخانه نیروهای بعثی باعث ویران شدن روستاها، مساجد و خانه‌ها و سوختن باغ‌ها و تاکستان‌ها و شعله‌ور شدن و زبانه کشیدن آتش و جریانی از دودهای غلیظ و سیاه گشته است که نوک قلّه تا دامنه کوه‌ها را فرا گرفته و شدت زبانه‌های آتش حلقه زده بر مناطق مسکونی و جنگل‌ها و دشت‌ها و مزارع چنان است که گویی منابع نفت زیرزمینی است که آتش گرفته و به سوی آسمان زبانه می کشد:

«تمامی روستاها و مساجد مورد هجوم قرار گرفته و تخریب شدند. / مناطق مسکونی و جنگل‌ها و مزارع بمباران شده و آتش و دود غلیظ، همه جا را فراگرفت. / خانه‌ها و تاکستان‌ها و باغ‌ها سوختند و آه و اندوه و دردمندی بر جا ماند» (ورزر، ۲۰۱۶: ۱۷۰). «دود غلیظ آتشی، از قلّه تا دامنه کوه کُسرَت»^(۱۵) را در بر گرفته بود. / چنان به نظر می‌رسید که پالایشگاه نفت در این منطقه احداث شده و در آن آتش برافروخته‌اند. / اما این آتش و زبانه‌های شعله‌ور آن به سبب بمباران و آتش توپخانه رژیم اشغالگر و بیدادگر بعث در کردستان برافروخته شده است» (همان، ۴۶۱-۴۶۲).

انگاره رژیم بعث از مناطق گردنشین به عنوان نقطه بحران خیز و کانون آشوب‌های سیاسی استرس‌زا در به چالش کشیدن مرکز اقتدارگرایی توتالیتریستی و دغدغه خاطر بی-وقفه نسبت به نواحی روستایی و کوهستانی و جنگلی آن به مثابه مخفیگاه و نقطه اجتماع مخالفان دولت مرکزی، توجه اتاق فکر و سران رژیم به ضرورت درپیش گرفتن سیاست تخریب و ویران‌سازی روستاها و از میان بردن بافت و پوشش جنگلی از طریق بمباران و آتش زدن مناطق روستایی و کوهستانی اقلیم کردستان به منظور ارتقای سطح نظارت بر

مناطق جنگلی و کوهستانی و نابودسازی سکونتگاه‌های روستایی به منزله نقطه سازماندهی و پناهگاه نیروهای اپوزیسیون گرد و خیمه‌گاه امن آنان به منظور بازسازی و تجدید قوا و کانون آغاز جنگ‌های چریکی و جنبش‌های انقلابی در ضدیت با ساختار حاکم را در پی داشت. چنین سیاستی در ادامه سیاست حذف ساکنان اصیل گرد از مناطق گردنشین و پیگیری روند عربیزه کردن آن از طریق جایگزینی و جانشین‌سازی مردم عرب در اقلیم کردستان و محو آثار هویت گردی منطقه انجام گرفت که در مرحله سرعت بخشیدن به سیاست میلیتاریزاسیون و سرکوب، استراتژی برخورد قهرآمیز در راستای تخریب و ویرانگری را به سوی پاکسازی نژادی و نسل‌کشی سوق داد.

۲-۱-۵- دربه‌دوری و آوارگی مردم

بارزترین خصیصه رژیم‌های توتالیتر، انعطاف‌ناپذیر بودن و برناتفتن نگرش‌های اعتقادی ناسازوار با مانیفست حزبی و در حد امکان، ذوب و همگون‌سازی^۸ اندیشه‌های سیاسی معارض در ساختار تک‌بعدی و یکپارچه دولت جامع‌گرای تمامیت‌خواه است. چنین رژیم‌هایی، همه چیز و همه کس را همسان و همسو با دیدگاه‌های خود و ساختار اجتماعی را جامعه‌ای بسیج‌وار و توده‌ای در راستای پیشبرد اهداف رهبر توتالیتر می‌خواهند. «در این جوامع، تمایل به انقیاد رادیکال و بی‌رحمانه فرد وجود دارد» (Unger, 1976:231) و رژیم توتالیتر با کنترل و نظارت تام بر همه عرصه‌های زندگی اجتماعی، سعی در ساختن جامعه‌ای یکدست و از میان برداشتن تکثرگرایی‌ها و تفاوت‌های اعتقادی برآمده از تنوع نژادی و مذهبی دارد و ساختار اجتماعی را به سوی شکل‌بندی و ساخت‌یابی در قالبی واحد و پیکره‌ای همگون سوق داده و هر گونه کنش ناهم‌نوا در جهت حفظ تنوع اعتقادی و تکثرگرایی را با ابزار سرکوب و برخورد قاطعانه پاسخ می‌دهد. از این رویکرد، برابند روی‌برداشتن از همسویی و ذوب‌شدگی در ساختار توتالیترایسم، طرد و پس‌زدگی از پذیرش در آرگانیزم دستگاه رژیم حاکم و بی‌بهرگی از حقوقی است که بر اساس قانون

^۱ . Assimilation

رژیم، به همگون‌شدگان در اندام‌واره یکپارچه سیستم صاحب قدرت مطلقه تعلق می‌گیرد. در چنین ساختار و شرایطی، علاوه بر کاربست خشونت و برخورد قهرآمیز، تبعید و آوارگی سرنوشت محتوم گروه‌هایی است که از فرمانبرداری در تعامل با رژیم امتناع ورزیده و در نتیجه، به‌عنوان دیگری غیرخودی از دایره اعضای درون‌گروه طرد گشته و علاوه بر انزوای اجتماعی و قلمداد شدن در شمار گروه‌های ایزوله‌شده، در فرایند تبعید و طرد از دامنه جغرافیایی تحت سلطه توتالیترا، وادار به ترک کشور و آوارگی و دربدری در سرزمین‌های دیگر می‌شوند.

خوانش صدام حسین از حضور گردهای فیللی و بارزانی در عرصه جغرافیایی و سیاسی عراق، بیانگر سر برآوردن جنبش نظامی متحدالشکل و متمایل به جناح برانداز و نیز قدرت داخلی متخاصم و ناهم‌راستا با هژمونی حکومت تمامیت‌خواه مرکزی بود. از دیگر سو، تجربه تاریخی رژیم بعث در به رسمیت شناخته نشدن سلطه خویش از سوی گردها و مشروعیت‌زدایی از ساختار سیاسی آن توسط سران احزاب و مردم گرد، روایتگر بروز تضاد و تعارض دیالکتیکی بنیادین میان دولت مرکزی و سیاستمداران گرد بود که در انگاره مقامات بعثی، با قابلیت تبدیل شدن به یک بحران اساسی، زمینه‌ساز پیدایش یک قدرت سیاسی- نظامی منطقه‌ای و خارج از کنترل دولت عراق بود. چنین خوانشی از موجودیت مردم گرد در عراق، برانگیزنده نوعی اضطراب و دغدغه خاطر دائمی در ناخودآگاه جمعی سران رژیم بعث و در نتیجه، واکاوی لایه‌های گونه‌گون رویکردهای سیاسی- نظامی در یافتن گریزگاه‌هایی از مسأله سیاسی و فرا امنیتی گرد بود؛ امری که در بزنگاه چاره‌اندیشی، اندیشه سیاسی نظریه‌پردازان رژیم بعث را به عدم اکتفای ابزار خشونت و کشتار در سرکوب جنبش ملی گرد و ضرورت تمسک به ابزار جایگزین معطوف ساخت که برونداد آن، طرد و تبعید گردهای فیللی و بارزانی از محدوده جغرافیایی عراق و آوارگی و دربدری و پناهنده شدن آنان در کشورهای همسایه و از جمله ایران بود. از دیگر سو، درپیش گرفتن مسیر مهاجرت و آوارگی، گریزگاه‌هایی از سرنوشت حتمی و گریزناپذیری بود که آینده سیاسی- اجتماعی و مسیر زندگی مردم گرد را به سوی تباهی و

اسارت همیشگی در زندان بزرگی به نام عراق و در سایه هژمونی دولت توتالیتر بعث سوق می‌داد.

در نگاره‌ای شعری که تصویرگر تراژدی آوارگی مردم کُرد در نتیجه طرد و پس‌زدگی از سوی رژیم توتالیتر بعث از حوزه جغرافیایی عراق است، ورزِر به بازنمایی رنج‌های جسمی و دردمندی‌های روحی برآمده از طرد و تبعید و دربدری در مرزها، دشت‌ها، دریاها و سرزمین‌های دیگر و بحران‌ها و مشکلات ناشی از ترک سرزمین مادری و آوارگی و بی‌خانمانی ناخواسته و هر لحظه رهسپار شدن از منزلگاهی به کویی دیگر و مواجه شدن با خطرها و مرگ و نیستی در نتیجه هژمونی دولت توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان و واداشتن مردم کُرد به کوچ اجباری از زادگاه مادری‌شان و رحل اقامت افکندن در سرزمینی دیگر و تحمل رنج غربت در اقامتگاه دیاسپوریک^(۱۶) می‌پردازد:

«مدتی است راه آوارگی در پیش گرفته‌ام و خون و چرک و خونابه از جسم و جانم تراوش می‌کند. / به سبب بیدادگری و سلطه جور و ستم بر سرزمینم، رو به سوی سرزمین‌های دیگر نهاده و کوچ می‌کنم. / بر روی مرزها، دریاها، دشت‌ها و کوه‌ها، نفس‌هایم آمیخته با آه و اندوه و دردمندی است. / با صدها دشواری و خطر مواجه می‌شوم. خدا می‌داند که کجا و چه وقت اندکی آرامش می‌یابم! / آوارگی و جلای وطن کردن، رنج و مشقت و مرگ و حادثه ناگوار است. / تا کی به این و آن پناه بیرم؟! و از روی ناچاری، راه کوچ در پیش بگیرم! / دیرزمانی است که کوله‌بار کوچ و مهاجرت اجباری به دوش دارم و طوق ستم بر گردن و پاها و دست‌انم افکنده شده است. / بینوایی و سیه‌روزی و غربت، به آب و هوایم (همدم و ملازم همیشگی) تبدیل شده‌اند. وطن دارم اما غریب و بینوا و بیچاره‌ام!»
(ورزِر، ۲۰۱۶: ۱۵۸-۱۵۹).

در پس‌زمینه سیاست طرد و تبعید مردم کُرد از مناطق گردنشین و واداشتن قهری آنان به کوچ اجباری به سرزمین‌های دیگر توسط رژیم بعث، استراتژی بلندمدت و مبتنی بر دوراندیشی در ریشه‌کن‌سازی دشمنان داخلی نهفته بود که با رویکرد راهبردی در کاربست طرد و پس‌زدن با بهره‌گیری از نیروی پیشرانۀ ابزار خشونت سازمان‌یافته و سرکوب در

راستای پیشبرد سیاست ایجاد ارباب و وحشت به منظور واداشتن مردم گُرد به مهاجرت و فرار از سرنوشت محتوم منتهی به قتل عام و مرگ، سعی در حذف فیزیکی گُردها از دامنه جغرافیایی عراق و بسترسازی در جهت بازتعریف ساختار جمعیتی نموده و روند تخلیه مناطق اشغالی تحت سلطه دولت مرکزی از مخالفان گُرد را از طریق سیاست تبعید و کوچاندن قهری سرعت بخشید که نقطه آغازین درگیری و آوارگی مردم گُرد در سرزمین‌های دیگر و شکل‌گیری دیاسپورای چند صد هزار نفره‌ای بود که در فرایند طرد و رانده شدن از سرزمین مادری، هستی و اموال و خانه و کاشانه خویش را از دست داده و در امواج دریای پرتلاطم سرگشتگی و بی‌خانمانی سرگردان شدند و حیات اجتماعی و سرنوشت سیاسی‌شان دستخوش تندباد نگرش توتالیترستی رژیم بعث مبنی بر زدودن گروه‌های نژادی ناهمگون از چارچوب مرزهای جغرافیایی-سیاسی عراق گردید.

۳- نتیجه پژوهش

بنابر بررسی ساختار معانی در سروده‌های ورزِر، می‌توان دریافت که شاعر از اندیشه‌های رئالیسم انتقادی تأثیر پذیرفته و در واقع، یکی از منابع الهام وی بوده است. ژرف‌نگری شاعر در بُن‌مایه‌های رئالیستی و آشنایی با رویکردهای این مکتب، ژرفای بیشتری به اشعارش در بازنمایی پیامدهای سلطه رژیم توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان بخشیده است؛ همچنان‌که دیدگاه رئالیستی-انتقادی و تعهد ورزِر در پرداختن به مسائل اجتماعی-سیاسی معاصر موجب تصویرسازی پیامدهای هژمونی دولت توتالیتر بعث بر اقلیم کردستان شده است. از دیگر سو، غرق شدن سرزمین ورزِر در تاریکی توتالیترسیم و فاشیسم، سایه سیاهی و تباهی را بر دنیای شعری وی افکند و آن را غرق تاریکی و اندوه ساخت و درون‌مایه سروده‌هایش را به سوی بازنمایی پیامدهای هژمونی توتالیترسیم در قالبی تراژیک سوق داد.

تصویر قتل عام و نسل‌کشی مردم گُرد در سروده‌های ورزِر برآمده از نگرش بیگانه‌هراسی و دیگرستیزی رژیم بعث در فرایند نهادینه‌سازی دشمن‌انگاری و پست‌پنداری

دیگری‌گرد به‌عنوان غیرخودی خارج از حلقه درون‌گروه و ضرورت حذف و پاکسازی نژادی در راستای پیشبرد استراتژی یکدست‌سازی ساختار اجتماعی بر مبنای سیاست همگون‌سازی تئوریزه‌شده در کالبد ایدئولوژیک هرم توتالیترایستی رژیم بعث بود که در بزنگاه تاریخی تقابل احزاب‌گرد با دولت مرکزی عراق، به ژینوساید‌گردهای بارزانی و فیلی به‌عنوان ستون پنجم دشمن انجامید.

کاربست سرکوب و خشونت سیستماتیک در تعامل با مردم‌گرد نشأت گرفته از هیچ-انگاری آنان در دیدگاه مقامات بعثی به‌عنوان موجود ابزارانگاری‌شده و فاقد شایستگی احترام و کرامت در سلسله مراتب منزلت اجتماعی و خشونت سازمان‌یافته و نهادینه‌شده در ساختار اندیشگانی و ایدئولوژیکی انسان بعثی در برخورد با بیگانه غیر عرب به‌منزله دیگری روی‌برتافته از هرم مقدس اعتقادی نظام توتالیتیر بود که مسیر سرنوشت مردم‌گرد را به سوی رفتار اجتماعی مبتنی بر خشونت و قلع و قمع در راستای سرکوب و به‌راه‌آوردن سوق داد.

پیامد سیاست گردآوری و تمرکززایی مردم‌گرد در مکان‌های امنیتی متمرکز به منظور کنترل و نظارت هرچه بیشتر بر آنان و نیز نگرش ابزاری به آن‌ها به مثابه ماشین تولید و نیروی کار رایگان در راستای ادامه دوران چرخه تولید کارخانه‌ها و مراکز فرآوری رژیم بعث، کوچاندن قهری و انتقال‌گردها به اردوگاه‌های کار اجباری و استفاده از آنان به‌عنوان نمونه آزمایشگاهی در فرایند آزمایش‌های بیولوژیکی و ساخت سلاح‌های کشتار جمعی از یک‌سو و فروگشایی از عقده‌های خفته و فرونهفته در ناخودآگاه جمعی سران بعث نسبت به مردم‌گرد از طریق شکنجه و ترور و کشتار آنان از سوی دیگر بود.

تبدیل شدن مناطق گردنشین به کانون بحران‌های سیاسی و نقطه استراتژیک در سازماندهی جنبش‌های مسلحانه بر ضد دولت مرکزی عراق و بهره‌گیری از نواحی کوهستانی و جنگلی به‌عنوان پناهگاه امن نیروهای اپوزیسیون و مکان اختفا و طرح‌ریزی قیام‌ها و خیزش‌های چریکی، استراتژی تخریب و ویران‌سازی مناطق روستایی و آتش‌زدن کوهستان‌ها و جنگل‌ها و بیشه‌زارهای کردستان به منظور پاکسازی منطقه و بحران‌زدایی از

آن از یک سو و برجا گذاشتن زمین سوخته در نواحی گردنشین در جهت فراهم‌سازی بستر تغییرات دموگرافیک و عربیزه کردن آن در مرحله پسین‌گردزدایی از اقلیم کردستان را از سوی دیگر در پی داشت.

برآیند سیاست طرد و تبعید و پسراندن مردم کرد از مرزهای جغرافیایی عراق در جهت تحقق اهداف درازمدت دولت مرکزی به منظور حذف فیزیکی مخالفان ایدئولوژیک و دگراندیش از عرصه سیاسی و ساختار اجتماعی و نیز درپیش گرفتن مسیر مهاجرت و کوچ اجباری از سوی کردها در گریز از سرنوشت محتوم گره‌خورده به مرگ و نسل‌کشی و پاکسازی نژادی، آوارگی و دربدری مردم کرد در مرزها و سرزمین‌های دیگر و ترک سرزمین مادری در قالب دیاسپورای سیاسی آمیخته با بحران روحی برآمده از غربت و ترس از دنیای تاریک و ناشناخته آوارگی و طرد و عدم پذیرش در وطن ناخواسته جدید و شکاف فرهنگی- نژادی موجود میان خود و دیگری بیگانه به‌عنوان میزبان در سرزمین مقصد بود.

پی‌نوشت‌ها

(^۱) «انسانیت‌زدایی (Dehumanization) تخطی از این باور اصولی است که همه انسان هستیم و در انسانیت اشتراک داریم و می‌تواند نشأت گرفته از نفرت، شهوت یا بی‌تفاوتی باشد» (Haslam & Loughnan, 2014:400). انسانیت‌زدایی نفی انسانیت از دیگران به منظور توجیه رنج و ستمی است که بر آنان تحمیل می‌شود و نگریستن و رفتار کردن با آنان به گونه‌ای که گویا آن‌ها فاقد توانمندی‌ها و شایستگی‌های ذهنی و احساسی هستند که یک انسان دارد.

(^۲) این نگرش شاعر از آنجا نشأت می‌گیرد که در دیدگاه وی، شعر تصویرگر دنیایی رئالیستی و گسسته از «زیان زیستن به میل خود در یک گرگ و میش ذهنی است که در آن خیال‌پردازی و آگاهی از هم تمییزناپذیرند» (آرمسترانگ ریچاردز، ۱۳۸۸: ۲۳۹). ورزر از تبار شعرای واقعگرا و معتقد به «پیوند آفرینش ادبی با زندگی اجتماعی است و اعتقاد دارد که در هنر اگر اثر با هیچ‌گونه رئالیسمی سازگار نباشد، بی‌ارزش است» (شمیسا، ۱۳۷۸: ۲۵۴-۲۵۶).

(۳). عثمان ملا کریم با تخلص شعری شریف و رزیر، شاعر کُرد اسلامگراست که در سال ۱۹۶۹ در روستای قندول از توابع شهرستان قلاذزه در اقلیم کردستان زاده شد. سرودن شعر را در سال ۱۹۸۲ شروع کرد و در سال ۱۹۸۷ به صفوف مبارزان کُرد در کوهستان پیوست. در سال ۲۰۰۴ به عضویت سندیکای روزنامه‌نگاران کردستان درآمد و سال ۲۰۰۸ از دانشکده علوم اسلامی دانشگاه بغداد فارغ‌التحصیل شد. مهم‌ترین مجموعه‌های شعری وی عبارتند از «مشعل مقاومت» (۱۹۸۹)، «شاعران درون سنگر» (۱۹۹۱)، «مدال کردستان» (۱۹۹۸)، «طوفانی در ژرفای خاک وطن» (۲۰۰۹)، «انقلاب و سربلندی» (۲۰۱۰) و «قلاذزه و تراژدی و سقوط دیکتاتوری» (۲۰۱۲).

(۴). منظور از میلیتاریسم، تسلط و نفوذ نظامیان بر همه امور یک کشور است. «میلیتاریسم معمولاً با افکار توسعه‌طلبی نظامی و انقیاد ملت‌ها همراه است. در این قبیل افکار، عناصر سادیستی نهفته است و انقیاد واقعی ملت‌ها زمینه‌ساز وسیعی برای ابراز رفتارهای سادیستی فراهم می‌آورد» (کونل، ۱۳۵۸: ۵۲).

(۵). آنفال نام سوره هشتم قرآن کریم و به معنای غنیمت‌ها است.

(۶). قیلی‌ها گروهی از مردم کُرد هستند که علاوه بر کُرد بودن، به اتهام مجوسی و ایرانی بودن مورد غضب رژیم بعث قرار گرفته و بسیاری از آنان قتل عام شدند و آنان که رهایی یافتند، به ایران تبعید شدند.

(۷). «رژیم بعث سیاست عربیزه کردن مناطق کُردنشین را دنبال می‌کرد بنابراین ارتش بعث، ساکنان کُرد را از مناطق استراتژیک یعنی مناطق مرزی و نفتی راند؛ روستاهای کُرد را بمباران کرد و آتش زد و با بولدزر ویران ساخت. به این ترتیب، تنها در منطقه کرکوک چهل هزار کُرد از خانه‌ها و روستاهای خود رانده شدند. در دشت آربیل نیز عملیات عربیزه کردن به صورت منظم انجام شد» (کوچرا، ۱۹۹۸: ۲۹۴).

(۸). اشاره به «بمباران شیمیایی شهر حلبچه در شانزدهم مارس ۱۹۸۸» (حکمت و ملائی-توانی، ۱۳۹۶: ۴۷).

(۹). عمر محمد صالح مشهور به عمر خاور از ساکنان شهر حلبچه بود و در حالی که یکی از فرزندان او را در آغوش گرفته بود، در بمباران شیمیایی به شهادت رسید و تصویر او به نماد مظلومیت حلبچه در افکار عمومی جهان تبدیل شد.

(۱۰). در این حالت، «فرایندی شکل می‌گیرد که به تبدیل شدن بیگانگان به دیگری قابل حذف می‌انجامد. دیگری شدن نهایتاً می‌تواند انگیزه روانی و ایدئولوژیک کافی فراهم بیاورد تا به بهانه

جنگ، اقدامی وسیع جهت حذف بیگانگان صورت پذیرد. این اقدام به خوشنوی نیاز دارد که باید در یک مسیر تاریخی، بنیان ایدئولوژیک آن پایه‌ریزی شود؛ ایدئولوژی‌ای که طی آن، بیگانه به دیگری تبدیل شود و تصویری از وحدت ملی در گفتمان سیاسی حاکم شکل بگیرد که بیگانه را در زبان و فرهنگ و آداب و رسومش شامل نمی‌شود و موجودیت آنان را به‌عنوان خطر تلقی می‌کند» (صالح، ۲۰۱۹: ۱۴-۱۵).

^(۱۱) در دیدگاه رژیم‌های توتالیتار، «نژادهای پست و افراد ناشایسته برای زندگی کردن یا طبقات رو به زوال و تباهی، مشمول قانون قتل و کشتن هستند که جنبش‌های توتالیتار به وسیله آن قدرت را به دست گرفته و اعمال می‌کنند» (آرنت، ۱۳۸۹: ۳۱۰-۳۱۱).

^(۱۲) ابزارانگاری اصطلاحی است که گیلنر از آن برای تعبیر از نگرش ابزاری به انسان بهره می‌گیرد (گیلنر، ۱۳۹۷: ۲۰۰). در دیدگاه مارکس، از شیء‌انگاری یا ابزارانگاری با عنوان بت‌وارگی تعبیر می‌شود. «مارکس بر تأثیر مخرب شیوه تولید سرمایه‌داری بر کار تأکید دارد. به نظر مارکس، نیروی کار به کالا تبدیل می‌شود. کارگر کارش را می‌فروشد و سرمایه‌دار کار او را می‌خرد. وقتی کار، خصلت کالایی به خود می‌گیرد، مفهوم انسانی خود را از دست می‌دهد و خارج از زندگی کارگر قرار می‌گیرد و کارگر زندگی‌اش را در شیء تولید شده دفن می‌کند» (پانهایم، ۱۳۸۷: ۱۲۰-۱۲۱) و «در نتیجه، از سرشت خویش بیگانه می‌شود. کارگران در جامعه سرمایه‌داری از سرشت انسانی خود که همانا آفرینش فعال، آزادانه و آگاهانه است، دور می‌شوند. زندگی تولیدی و عمل نوعی انسان به جای آن که حیات‌آفرین باشد و کارگر خود را به‌عنوان موجودی نوعی به اثبات برساند، ویژگی معنوی خود را از دست داده و وی را به وجودی بیگانه از خود تبدیل می‌کند و آدمی از ذات معنوی خویش بیگانه می‌گردد» (مارکس، ۱۳۷۸: ۱۳۱-۱۳۴).

^(۱۳) «از دیدگاه هانا آرنت، ترور جوهره و ماهیت اصلی حکومت توتالیتار است» (راش، ۱۳۹۳: ۱۳۶).

^(۱۴) چهار اردوگاه کار اجباری بودند که رژیم بعث در سال‌های ۱۹۷۷-۱۹۷۹ ساکنان روستاهای مرزی پشدر را به آن جا منتقل کرده بود.

^(۱۵) کُسرَت کوهی در شهرستان دوکان و واقع شده در ناحیه خلفی منطقه خلکان است.

(۱۶). دیاسپورا به پراکندگی و آوارگی گروهی از مردم اطلاق می‌شود که دارای ریشه نژادی مشترک هستند و از وطن خود رانده شده و «به دلایل ناخواسته از سرزمین خویش مهاجرت می‌کنند و در سرزمین دیگری ساکن می‌شوند» (دیانت، ۱۳۹۷: ۸۱).

فهرست منابع

الف) منابع فارسی و کردی

- آرمسترانگ ریچاردز، آیور. (۱۳۸۸). اصول نقد ادبی. ترجمه سعید حمیدیان. چاپ دوم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- آرنت، هانا. (۱۳۸۹). توتالیتریزم. ترجمه محسن ثلاثی. چاپ دوم. تهران: نشر ثالث.
- اسپیرو، هربرت و دیگران. (۱۳۸۵). توتالیتریزم. ترجمه هادی نوری. تهران: پردیس دانش.
- آشوری، داریوش. (۱۳۸۶). دانشنامه سیاسی. چاپ چهاردهم. تهران: انتشارات مروارید.
- آقابخشی، علی و افشاری‌راد، مینو. (۱۳۷۶). فرهنگ علوم سیاسی. چاپ سوم. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- بروکر، پل و دیگران. (۱۳۸۴). رژیم‌های غیر دموکراتیک (نظریه‌ها، سیاست و حکومت). ترجمه علیرضا سمعی. چاپ دوم. تهران: انتشارات کویر.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۷). آموزش دانش سیاسی. چاپ نهم. تهران: نشر نی.
- بشیریه، حسین. (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی سیاسی. چاپ نوزدهم. تهران: نشر نی.
- پاپنهایم، فریتس. (۱۳۸۷). از خودیگانگی انسان مدرن. ترجمه مجید مرادی. تهران: انتشارات آگه.
- تراورسو، انزو. (۱۳۹۷). علیه تمامیت‌خواهی. ترجمه نیما عیسی‌پور. روزنامه شرق. شماره ۳۱۳۴.
- حکمت، ریزان و ملائی‌توانی، علیرضا. (۱۳۹۶). تاریخ شفاهی مبارزان شیمیایی سردشت. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- داستایوسکی، فئودور و دیگران. (۱۳۸۱). چند گفتار درباره توتالیتریزم. ترجمه عباس میلانی. چاپ دوم. تهران: نشر اختران.

- دانشور، فائزه. (۱۳۹۵). «بازخوانی رابطه حقوق و ایدئولوژی در پرتو مطالعات میان‌رشته‌ای». *فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی*. دوره ۸، شماره ۴. صفحات ۱-۲۶.
- دیانت، محسن. (۱۳۹۷). «نخبگان، ملی‌گرایی و دیاسپورای گرد». *فصلنامه دولت‌پژوهشی*. سال ۴، شماره ۱۵. صفحات ۱۰۸-۷۹.
- راش، مایکل. (۱۳۹۳). *جامعه و سیاست (مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی سیاسی)*. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: انتشارات سمت.
- شبان‌ی، احمد. (۱۳۸۹). *فرهنگ اصطلاحات سیاسی*. سنج: انتشارات دانشگاه کردستان.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۸). *نقد ادبی*. تهران: انتشارات فردوس.
- صالح، صباح. (۲۰۱۹). *بازنمایی خشونت سیاسی در عکس‌های کشتار جمعی حلبچه*. پایان‌نامه دکتری. دانشگاه هنر اصفهان.
- کوچرا، کریس. (۱۹۹۸). *جنبش ملی‌گرد*. ترجمه ابراهیم یونسی. تهران: انتشارات نگاه.
- کونل، راین هارد. (۱۳۵۸). *فاشیسم مفر سرمایه‌داری از بحران*. ترجمه منوچهر فکری‌ارشاد. تهران: انتشارات توس.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۹۷). *ساخت جامعه*. ترجمه اکبر احمدی. تهران: انتشارات علم.
- مارکس، کارل. (۱۳۷۸). *دست‌نوشته‌های اقتصادی و فلسفی ۱۸۴۴*. ترجمه حسن مرتضوی. چاپ دوم. تهران: انتشارات آگه.
- میلر، پیتر. (۱۳۸۸). *سوژه، استیلا و قدرت در نگاه هورک هایمر، مارکوزه، هابرماس و فوکو*. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. چاپ سوم. تهران: نشر نی.
- نصیری‌حامد، رضا. (۱۳۹۸). «زمینه‌های روانشناختی گرایش به ایدئولوژی‌های تمامیت‌خواه با تأکید بر تحلیل توتالیتاریسم از منظر هانا آرنه و اریک فروم». *پژوهش‌های نوین روانشناختی*. دوره ۱۴، شماره ۲. صفحات ۱-۱۳.
- ورزر، شریف. (۲۰۱۶). *مجموعه اشعار سلیمانیه*: انتشارات شوان.
- هود کلینک، استوارت. (۱۳۸۱). *فاشیسم و نازیسم*. ترجمه اسداله نبوی. تهران: نشر شیرازه.

- Arendt, Hanna. (1962). *The Origins of Totalitarianism*. Cleveland and New York: Meridian.
- Friedrich, Carl & Brzezinski, Zbigniew. (1961). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York: Praeger.
- Haslam, Nick & Loughnan, Steve. (2014). “Dehumanization and Infra-humanization”. *Annual Review of Psychology*. 65(1). 399-423.
- Marcuse, Herbert. (1964). *One-Dimensional Man*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Schapiro, Leonard. (1972). *Totalitarianism*. London: Pall Mall.
- Spiro, Herbert. (1968). *Totalitarianism*. In International Encyclopedia of the Social sciences. New York: Macmillan.
- Unger, Roberto. (1976). *Law in Modern Society*. New York: Free Press.